

UDK 81 T (11)

THE ROLE OF EPIC ALPOMISH AS A SPIRITUAL HERITAGE IN FOLKLORE

ALPOMISH DOSTONINING XALQ OG‘ZAKI IJODIDA MA’NAVIY MEROS SIFATIDA TUTGAN O‘RNI

РОЛЬ ЭПОСА «АЛПОМЫШ» КАК ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ В НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

To‘ychiyeva Zulayho Hamraqulovna

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV mikrorayon

E-mail: z-tuychieva@umail.uz

Abstract. The article talks about the importance of in-depth study of the great immortal epic of our folk “Alpomysh” and teaching it to the younger generation, through which the genre nature, artistic and compositional features

of folk epos among youths are revealed, educational value, respect for national values, the idea of education, interpretation, preservation, collecting and studying the customs and traditions inherited from our ancestors. In order to educate a real person who is passionate about his Motherland, we need to study centuries-old national traditions and introduce national and universal ideas and values into the consciousness of the modern generation. This, in turn, requires the use of folklore, especially epos of the largest epic genre. Every nation has its legendary heroes, own heroes. Since ancient times, our people have striven to be worthy of divine power in their bodies and roots, and raised their sons in the spirit of courage, honesty and bravery, as true heroes who sacrifice their lives for the sake of the country. In this sense, the epos Alpomysh, is a unique masterpiece of folklore, and heroic song that reflects the identity of our people, passed down from generation to generation. To understand the nation, you need to know its spirit. Alpomish is an unprecedented artistic monument in terms of the expression of the Uzbek spiritual world in the epic. Because the Uzbek way of thinking, the way of influencing, the way of making decisions is very sensitive in the play. Samples of folklore, poetically reflecting the national ideology and mentality of the people, are remarkable caught for their deep ideology and art. They see centuries-old aspirations, ambitions, the struggle for freedom and the freedom of their ancestors, pain and suffering along the way, character, unique traditions, creativity and creative potential as important features of the national mentality. Therefore, the development of society, the collection of publication, study of folklore samples that played a leading role in enriching the spiritual world, comparing them with samples of oral works of other people, bringing similarities and differences and adding to the "culture pages" of the world is one of the most important tasks of today.

Key words: epos, epic, bakshi, Alpomysh, rite, ritual folklore plot, tradition, phrase, proverb, saying.

Аннотация. В статье подчеркнута актуальность глубокого изучения и обучения подрастающего поколения бессмертному великому эпосу нашего народа "Алпомыш", изложена его жанровая природа и художественно-композиционные особенности, воспитательное значение, воспитание учащихся в духе уважения и преданности национальным ценностям, значение, сохранение традиций и обычаев, унаследованных от наших предков. Мы должны изучать многовековые национальные традиции и прививать национальные и общечеловеческие идеи, ценности сегодняшнему поколению, чтобы воспитать настоящего человека, являющегося служителем своей Родины. Это само по себе требует обращения к устному народному творчеству, в частности к дастанам, которые являются одним из крупнейших видов эпического жанра. У каждой нации есть свои легендарные герои, которых она любит. Наш народ с незапамятных времен, стремясь быть достойным той божественной силы, которая существует в его теле и жилах, воспитывал своих сыновей в духе мужества, честности и отваги, как истинных добродетелей, готовых отдать жизнь для народа и страны. В этом смысле эпос "Алпомыш", будучи уникальным шедевром устного народного творчества, является героической песней, раскрывающей самобытность нашей нации, передаваемой из поколения в поколение. Чтобы понять нацию, необходимо знать ее духовность. Эпос "Алпомыш" является художественным памятником, несравненным по значению с духовным миром узбеков. Потому что в произведении тонко уловлены характерные для узбеков манеры мышления, характер воздействия, система принятия решений. Образцы фольклора, поэтически воплощающие в себе национальную идеологию и духовность народов, заслуживают внимания своей глубокой идейностью и художественностью. В них отражаются многовековые традиции, стремления, воля и борьба предков за свободу, их боль и страдания на этом пути, особенности характера, своеобразные обычаи, творческий и созидательный потенциал как важные признаки, выражающие национальный менталитет. Поэтому сбор, издание, изучение образцов фольклора, сыгравших ведущую роль в развитии общества, обогащении его духовного мира, сравнение с образцами устного творчества других народов, выявление их сходства и различия и включение их в страницы мировой духовности являются одними из важнейших задач сегодняшнего дня.

Ключевые слова: эпос, дастан, бахши, Алпомыш, обряд, обрядовый фольклор, сюжет, традиция, выражение, пословица, поговорка.

Kirish. Keyingi yillarda xalq qadriyatiga bo'lgan munosabat ijobiy tomonga keskin o'zgarib qoldi. "Alpomish" dostoni xususida qariyb bir asrdan buyon turli darajada fikr-mulohazalar bildirilib kelinmoqda. Ularda dostonning har xil jihatlari atroflicha tadqiqqa tortilgan. Jahon ma'naviyati va madaniyatiga munosib hissa qo'shgan, o'tmishi yuqori saviyada o'tgan xalqlar og'zaki ijodiga butun dunyo folklorshunos olimlari muttasil o'rganayotgan asarlar bor. Forsaytlar haqidagi sagalar, Nardlar, Manas shular jumlasidandir. "Alpomish" ham ana shunday asarlar qatorida munosib o'rinda ega. Shuning uchun ham folklorshunoslikda "Alpomish"ning xalq qahramonlik eposi sifatidagi tarixiy ahamiyatini atroflicha o'rganish zarur. Hamid Olimjon[6], Hodi Zaripov, M.Saidov[4], To'ra Mirzayev, Malik Murodov, Bahodir Sarimsoqov, Mamatqul Jo'rayev kabi o'zbek olimlari mazkur asarni ijtimoiy hayotning badiiy ifodasi sifatida yozib chiqarib o'tganlar[5].

Doston haqidagi yangi fikr B.Sarimsoqovning "Alpomish" eposi haqida uch etyud" hamda "Alpomish" klassik epos namunasi" maqolalarida qayd etildi[3]. Xususan, bu maqolada, avvalo, turkiy xalqlar, jumladan, o'zbek xalqining mustaqil xalq sifatidagi o'ziga xos belgilari birinchi navbatda qahramonlik eposida aks etishi qonuniyati kashf etildi. Natijada olimlar tomonidan doston o'rganilar ekan, "Alpomish" o'zbek xalqi tarixining badiiy ifodasi san'atda aks etgan

va og'zaki ijodda muhrlangan hujjat ekani to'liq isbotlandi. Badiiy san'atda shunday asarlar borki, ularni o'rganish ijod samaralarini tahlil qilish bir necha avlodlar sa'y-harakatlari bilan ham o'z nihoyasiga yetmaydi. Millatni anglash uchun uning ruhiyatini bilish lozim. Millatning o'ziga xosligini tayin etadigan eng katta va asosiy belgi til bo'lsa, uni unutgan odamda millat tuyg'usi bo'lmaydi. "Alpomish" dostoni o'zbekning ruhiy olamini anglatish jihatidan tengsiz badiiy obidadir. Chunki asarda o'zbekka xos o'ylash tarzi, ta'sirlanish yo'sini ifoda topgan. Til butun xalqning ko'p asrlar davomida to'plagan tunganmas xazinasidir. Tildagi har bir so'z o'zining milliyligi va serqatlamligi bilan ham ahamiyat kasb etadi. "Alpomish" dostonidagi har bir ibora, maqol, matalda yashash tarzimiz, qadriyatlarimiz, ma'naviyatimiz, xalqimiz, adabiyotimiz, og'zaki adabiy tilimiz tarixidan dalolat beradi. "Alpomish" dostonida qadimda ota-bobolarimiz amal qilgan urf-odatlar, udumlar, go'zal til, jozibali nutq, betakror tasviriy ifodalar bilan yetkazib berilganki, bugungi yoshlarimizga uni singdirish, ularni bu udumlar bilan tanishtirish o'zlikni anglashga undash bilan birga, xalq tili qudratini ham his etishga xizmat qiladi. Milliy ruh yaqqol aks etgan asarlarda personajlarning xatti-harakatlari, o'ylari, sezimlari faqat muayyan millat vakiliga mansub ekanligi o'z-o'zidan anglashilib turadi. "Alpomish" dostonida bu holatlar har bir qahramon suvratiyu siyratiga singdirilgan. Ana shu kabi masalalarni o'rganish mavzuning dolzabligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi milliy iftixorimiz sanalgan "Alpomish" dostonining poetikasini o'rganishda uning ko'p qatlamli ekanligiga, doston matnigagina tayangan va undagina kelib chiqqan holda asardagi millat ruhiyati, turmush yo'sini badiiy ifodasidagi o'ziga xos jihatlarni o'rganish, dostonning yuksak badiiyati, ilgari surilgan g'oyaviyligi bilan ahamiyatli ekanligini ko'rsatish maqsad etib belgilandi. Ayniqsa, dostonidagi qahramonlarning o'ta milliyligi, inson orzu-umidlari, qalb manzaralari, yengilmas matonatini qahramonlar obrazlari orqali ochib berish ham ana shu maqsadlarning asosini tashkil etadi.

"Alpomish" dostoni o'zbekning milliy ruhiyatini ilg'ash va aks ettirish jihatidan o'xshashi yo'q estetik hodisadirki, asarning badiiy qatlamlariga chuqurroq kirib borish millat ruhiy dunyosini teranroq anglash, uning bugungi o'zbek ma'naviyatini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin bo'lgan jihatlarni tayin etish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

O'zbek xalq milliy dostoni "Alpomish"dagi ba'zi jihatlari dostonning milliy o'ziga xoslik jihatlari, doston qahramonlarining milliy-ma'naviy olami, holat kechinmalari va tasvirlari o'rganildi. Folklorshunoslikda bu borada olib borilgan ishlarga tayanib, "Alpomish" dostonidagi milliy masalasini bugungi kun nuqtai nazaridan tekshirganimiz va bu boradagi xulosalarimiz ishning yangiligini belgilaydi. Mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach milliy-ma'naviy masalalarni targ'ib etish, xalqimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, o'sib kelayotgan yosh avlodni shu ruhda tarbiyalashga e'tibor qaratilmoqda. Shundan kelib chiqib ushbu maqoladagi milliy ruhiyat masalasi tadqiqi bu boradagi ishlarning davomidir. Shuning bilan birga adabiyotshunoslik ilmidagi bugungi kunda adabiy asarni tahlil qilishning yangicha tamoyillari, yangicha badiiy tafakkur nuqtai nazaridan qarashlar asosida amalga oshirildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Epik ijodda xalqning nafaqat tafakkur tarixi, balki hayotiy tajribalari ham o'z ifodasini topgan. Katta aka obrazi ertaklarda ko'pincha mavjud tajriba timsolida keladi. Shu sababli u odatda sinalgan yo'llarni tanlaydi. Tajriba bir tomondan odamni aniq maqsadlarga olib borsa, ikkinchi tomondan inson faoliyatini ma'lum bir qolipga solib qo'yadi. Bir qolipdagi faoliyat harakat, isyon, hayajon, tavakkalchilikdan xoli bo'ladi. Bunday faoliyat odamni inert, qo'rqoq yoki xudbin qilib qo'yishi mumkin. Hayotiy tajribasida jabr-sitam, mashaqqatlar ko'rgan, qaysi yo'lni tutsa, xavf-xatardan uzoq bo'lishini bilgan odam tajribalidir va u odatda tajribasiga tayanib ish tutadi. U tanlagan yo'l qolipga o'xshaydi. Shu sababli katta aka bexavotir yo'lga ketsa yoki xudbinlik va xoinlik qilsa ajablanmaymiz, chunki u hayotiy, stereotip tajribalarga tayangan. Tajriba hamisha to'g'ri yo'l bo'lavermaydi. U to'g'ridan ko'ra barqaror, xavfsiz, xudbin odam uchun juda maqul bo'lgan tinch yo'ldir. O'rtancha aka esa mavjud imkoniyat timsolidir. Imkoniyat ham ko'proq tajriba asosida kelib chiqadi. Shu sababli o'rtanchi aka katta akaga yaqin yo'lni tanlashi tabiiy holdir. Imkoniyat ham tajriba kabi hamisha to'g'ri bo'lavermaydi. Odam odatda o'z tajribasi va imkoniyatidan kelib chiqib yashaydi. Agar xalq og'zaki ijodi faqat tajriba va imkoniyatning badiiy ifodasi bo'lganda, oddiy jo'n hikoyalardan farq qilmas edi. Orzu-istak esa har qanday tajriba va imkoniyatdan yuqoridir. U insonda azal-abad tuyg'ularini uyg'otadi. Azal-abad tuyg'ular har qanday san'atning yuragidir. Shu sababli xalq o'z tajriba va imkoniyatlaridan tashqari hamisha orzu-umid qiladi. Xalq o'zi yengib o'tolmagan mashaqqatlarni, yetolmagan baxt-saodatini orzu zimmasiga yuklaydi. O'zbek xalq ijodidagi kenja o'g'il, kenja botir ma'lum ma'noda orzu-umid timsolidir. U har qanday mashaqqatni, yovuzliklarni, xavf-xatarni, qarshiliklarni yengib murod-maqsadiga erishadi. U shu paytgacha ota-bobolari tanlab kelgan yo'ldan borishni istamay, yangi yo'ldan ketar ekan, o'zining isyonkorlik timsoli ekanini ham namoyish qiladi. Kenjaning aql kuchiga ishonishi insoniyat ongidagi buyuk yuksalishlardan birining folkloridagi ifodasidir. Epik ijoddagi aksariyat ko'makchi qahramonlar kenja o'g'il, yoxud kenja botir bo'lishining sababi ham shunda. Shuning uchun ham Qorajonni akalari tushunmaydi, akalardan farqli o'laroq u Hakimbek bilan do'st tutinadi va uning yaqin ko'makchisiga aylanadi. Barchinga yorining kelganini xabar bergan, ot poygasida tutingan do'sti nomidan poygada qatnashgan, Alpomishni ori uchun o'zining elatdoshlari bilan kurashga tushgan ham aynan shu Qorajondir. Alpomish yetti yillik zindonga bandi etilganda ham unga ko'makka faqat Qorajon keladi. Ba'zi bir tadqiqotchilar "Alpomish"dagi ko'makchi qahramonlar faoliyatiga shunchaki badiiy shartlilikning natijasi o'laroq qarashi ham mumkin. Biroq, eposdagi har bir obraz sinchiklab tahlil qilinganda, ular faqatgina badiiy shartlilik

mevasi emasligiga amin bo'lamiz. Aksincha, qahramonlar faoliyatini bo'rtirib turgan ba'zi jihatlarni biz badiiy shartlilik deya qabul qilishimiz kerak. Poygani kuzatib turgan Alpomishning Boychibor otini tanimay behush bo'lib yiqilishi, o'zidan ortda qolayotgan Qorajonning akasi Ko'kaldoshga qarata:

Asli ko'nglim, senda edi bek og'a,

Bu Boychibor jilov bermay boradi[1].

deyishlari ularning ayni paytdagi holatini shartlilik yo'sinida asoslashga xizmat qiladi. Aslida esa, Alpomish har qanday vaziyatda ham o'z oti Boychiborni tanishi shart edi. Uning tashqi ta'sirsiz, o'zidan-o'zi behush bo'lib yiqilishi, zimmasiga yuklatilgan vazifasini bajarayotgan Qorajonning noiloj, "ayb"ni otga ag'darishi, ijrochining badiiy shartlilikdan unumli foydalanganligini ulug'lovchi bir unsur xalos. Dostonda ko'makchi qahramon nima uchun zarur degan savolga javob berilmas ekan, Alpomishning ham, Qorajonning ham yuqoridagi kabi harakatlari tushunarsiz bo'lib qolaveradi. Xuddi shunday holatni biz dostonda Alpomishning Qalmoq yurtiga o'tlanishi bilan bog'liq lavhalarda ham ko'ramiz. Barchindan maktub olgan Alpomish yorining taqdiriga befarqdek ko'rinadi. U "...xatni o'qib ko'rib: Olti oychalik yo'lda bo'lsa, qalmoqning elida bo'lsa, zo'r yovning qo'lida bo'lsa, bir xotin olamiz deb, sandirab o'lamizmi", - deb xatni tizzasining ostiga bosib o'tirdi". Bundan xabar topgan Qaldirg'och singlisi uning "jig'iga tegib", yo'lga o'tlanishga majbur qiladi. Biroq, Qultoyning do'q-po'pisasidan keyin u yana fikridan qaytadi. Faqat, singlisining maslahat va yo'l yo'riqlaridan keyingina u safarga o'tlanadi. Epos qonuniyatidan bexabar odam bu parchani o'qib, Alpomishga turli "yorliqlar", yopishtirib, uni faoliyatsizlikda ayblashi turgan gap. Eposda an'anaviy statik holatda keluvchi bunday parchalardagi yuzaki "qatlam" shunga asos beradi. Aslida esa Alpomishning imkoniyatlari dostondagi ko'makchi qahramonlardan yana biri Qaldirg'och orqali yuzaga chiqmoqda. Zindonda bandi bo'lib yotgan Alpomishga Boychiborning ko'makka yetib kelishini, ajdodlar kultini o'zida mujassam etgan Qultoyning ilohiy tulpor qiyofasida qahramonga yordam berishi deb tushunish mumkin. Chunki, ko'makchi tomonidan hadya etilgan jism (oyna, taroq, qilich, kamon, pichoq va hokazo) yoxud biror bir ilohiy jonivor ko'makchi atributining o'ziga tengdir. Shuning uchun ham dostonda Qultoy asosiy ko'makchi bo'lib gavdalanadi va yetti yillik sinovlardan so'ng Alpomish aynan uning qiyofasiga kiradi. Buni biz Alpomishning Dobonbiy bobosidan qolgan qo'riqni uch marta tashlab, uch marta ham o'zi uncha ko'ngli to'lmagan tulporga tushganda, Qaldirg'och uning oddiy ot emas, ilohiy tulpor ekanini birinchi bo'lib aytganida ham ko'ramiz: "Xafa bo'lma, bu oting balki tulpor bo'lib chiqar, yomon dema bul oting nazarkardadir. Buni mingan odam ko'p yerlarni ko'radi. Maqsadini haqdan talab qiladi" [2], deb akasining ko'nglini ko'taradi. Alpomishning otiga Boychibor nomini bergan ham Qaldirg'ochoydir:

Qulli bo'lsin, akajon, arg'umog'ing

Yomon dema, aka, Boychiboringni...

Boychiborning ilohiy tulpor ekanligini birinchi bo'lib payqagan, uni egarlashda ko'maklashgan:

Oy Qaldirg'och tortdi otning belidan,

Sirti ipak, ichi mayin ayildi...

va Alpomishni kiyintirgan:

Oy Qaldirg'och olib kelgan libosni

Kiygin, deydi, Hakimbekka beradi..

Qaldirg'och oddiy ayol emas, Alpomishning ilohiy homiylaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Zero, alpga singillik qilish, Alpomishdek alpning tulporini egarlash, uni o'q o'tmaydigan, suvda cho'kmaydigan, olovda kuymaydigan qilib kiyintirish - ya'ni qahramonni ilohiy asbob-anjom va ot bilan ta'minlash homiy obraz haqidagi tasavvurlarning qahramondagi badiiy ifodasidir. Qahramon munosabatga kirishar ekan, syujet tizimida yangidan yangi motivlarni yuzaga keltiradi yoxud unga o'zgachalik bag'ishlaydi. Alpomish zindonda bandi bo'lib yotganda unga Qayqubod ko'makka keladi. Qayqubod bilan bog'liq lavhalar dostonga yumoristik ruh bag'ishlaydi va epik sahnaning qiziqarli chiqishini ta'minlaydi. Lekin Qayqubodning eng muhimi "xizmati" syujet xalqasiga boshqa bir ko'makchi qahramon - Tovka oyimni olib "kirishi"dir.

Tasavvur qilaylik, Qayqubod sahnaga Tovka oyimni olib kirmaganda, doston voqealari boshqaqacha yo'sinda rivoj topgan bo'lardi. Syujet tizimidan Tovka oyim bog'liq motivlar joy olishi bilan, Qayqubodning "faolligi" sustlashadi. Uning "faol"ligi aks etgan sahnalar orqa planga "chekinishi" bilan esa Tovka oyim bilan bog'liq voqealar yuzaga qalqib chiqadi va doston tizimida asosiy o'rin egallaydi. Shu o'rinda: "Alpomish nega Tovka oyim qazigan lahm dan ozodlikka chiqib qo'ya qolmadi. Axir buning iloji bor ediku", - degan savol tug'iladi. Garchand, dostonda Tovka oyim qazigan lahm Alpomishga to'g'ri kelmasligi aytilsada, bu yerda gap boshqa yerda. Endi epik qahramon faolligi qahramonlar orqali emas, balki bevosita Alpomish orqali yuzga chiqmoqda.

Dostonda millatga xos ruhiy sifatlar ko'pchilik ishtirok etgan lavhalarda ham yorqin namoyon bo'ladi. Ayapomish to'rt kecha-kunduz yo'l yurib, qalmoqqa qaytayotgan Oybachin choparlariga yetib borganda ular: «Oq yuzli, obro'li bo'ldik», - deb otdan tushib ta'zim qildi. Bu - faqat o'zbekda bo'ladigan holat, Barchin, Alpomish uchun ham zahmat chekib, ham Boybo'ridan bir qadar zug'um ko'rib, ham elatdoshlaridan rag'bat topmay norozilanish o'rniga topshiriq o'rinalatilmaganidan xijolat tortish uchun o'zbekcha ruhiyat egasi bo'lish kerak. Bu-nomusli, uyatchan o'zbek yigitining qalb so'zlari. Ular, -sarguzashtizlamagan, or talashishga majbur bo'lgan asl erkakning izhori dili! Alpomish,

keyinchalik, Qalmoqqa yetgach, otlar poygasi boshlanib ketganda Oybachinning o'zi yo'qlatganida ham sabrga sobitligicha qoladi. Barchinning kanizaklari yigitni qiziqtirib, "qalliq o'yin"ga chaqirishadi: Ramz, ishora–ijodning boshi. To'g'ri so'z, hayotni boriday aks ettiruvchi so'z hali badiiy ijod emas. Ta'sirli, hissiy so'z badiiy ijod hisoblanadi. O'zbek – hamisha ijodkor. U ishora bilan fikrlaydi, ramz bilan ifoda etadi. Imon egasi, komillik yo'liga kirgan solih o'zida, avvalo, sabrni tarbiyalaydi. Mavlono Rumiyni g'animlari so'kkanlarida ham: Aytganingizman", –deb kulib turganliklari haqidagi mashhur rivoyat havoni, g'ururu kibrni yengish uchun qanchalar balandlik, yuksaklik zarurligini anglatadi. Hidoyat yo'liga kirgan Qorajonda ayni shu xislat paydo bo'ladi. Aslida qudratli inson ma'naviy butunligining belgisi bo'lmish bu siniqlik qahramonni sanoqsiz sinovlardan omon-eson olib o'tadi. Alpomishni, oxir-oqibatda, zindondan ham otning qutqarishi zahirida qahramon qalbidagi ana shu ishonch yotgandir, ehtimol. Doston ijodkorlari ayni shu holatlarni nozik ilg'aganliklari va ustalik bilan hisobga olganliklari jihatidan benazirdirlar. Asardagi butun voqealarning "Din yo'lida" va "nomus bilan orn" saqlash uchun sodir etilganligi hamda doston voqealarini ko'rsatish jihatidan diqqatga sazovor xulosalar bularning ishtirokchisi bo'lgan xolis chopar tilidan yo'l- yo'lakay ifoda etiladi. Odam umrida shunday bir vaqtlar bo'ladi, nega aynan shunday yo'l tutganligini o'zga emas, hatto o'zi ham tushuntirib berolmaydi. O'zbek ayoli uchun og'aning bolasi o'zinikidan ortiqroq bo'ladi. Asl o'zbek ayoli, nomusni kuch deb bilgan ojiza, ko'pincha, o'z hayoti, baxtini og'asiga bag'ishlay oladi. Qaldirgoch – shunday ayol. U Alpomish uchun yoridan, baxtidan, oromidan ayrildi. Dostonda hissiy sezimlar juda nozik tasvirlanganligi bilan diqqatni tortadi. Zindonda yotib g'ozni ko'rgan Alpomish holati bu jihatdan xarakterli. Shaxsiga, hayotiga bevosita daxldor bo'lmagan holatlar ham unda nadomat, norozilik uyg'otadi. O'zbek uchun har qachon ham ko'ngil e'tiborda. Zindonga tushgan g'ozning shunchaki parranda emas, "g'oyibning qushi" ekanligini bilib turib ham Alpomish ko'nglidan qanday o'ylar kechganiga e'tibor zarur: "O'z elimda. Bobir ko'linda yurgan vaqtlarimda shu g'oz menga yo'liqsa, butun yo'liqar edi. Hozir zindonda yarim odammanda, bu g'oz menga yarim yo'liqdi". Turk ramz, ishora bilan fikrlaydi. Shunday yashaydi. Shu bois har narsadan turfa ma'nolar chiqara oladi. Zakot so'ralsa, o'g'isizligim tufayli ojiz sanadi, oyoq osti qiddi deydi, qimiz bersa, suyub qoldi deb biladi, oti tepaga chiqsa g'olib chiqishiga ishonadi. Omonatga xiyonat qilmaydigan mo'min musulmon Alpomish uning bu savollariga qiz kutgan javobni bermaydi. Bu xildagi yuksak ma'naviy mezonlar haqida ko'pda bosh qotirib o'tirmaydigan Kayqubod o'zining mantig'i yordamida bu chigal va nozik masalani hal qiladi: "–yezna, ering bo'laman, desang bo'lmaydimi? Alpomish: – Sening ko'nglingga gap kelar deb turibman, – dedi. Bu yog'ing to'g'ri bo'lsa bo'ladi, ayta ber, – dedi. Shunda: – Esa aytib kel, – dedi. Kayqubod Tovkaning keyinidan yetdi: – Qayt, ering bo'laman deyapti, – dedi". G'oyat qaltis va taxlikali shu vaziyat tasvirida Kayqubodga xos xususiyat yorqin namoyon bo'lgan. Negaki, judaham baland ma'naviy-axloqiy mezonlar haqida so'z yuritishga noqobilday ko'ringan Kayqubod o'zi mehr qo'ygan kishisi Alpomish uchun muhabbatidan ham kechishga tayyor ekanligini ko'rsatdi. Ayni shu xildagi manzaralar dostonda inson deb ataluvchi mavjudotning naqadar murakkab va to'liq izohlash mumkin bo'lmagan yaratq sifatida mukammal tasvirlanganligini tan olishga majbur qiladi.

Dostonda Alpomishning Allohga, payg'ambarga, pirlarga, chiltonlarga iltijosi va uning ijobati tasviri ham shundan dalolat. Hamma buyuk asarlarda bo'lganidek, "Alpomish" dostonida ham tasvirda hayotiy detallar aniqligining saqlanishiga juda katta e'tibor berilgan va bunga to'liq erishilgan. Boychibor holatiga xos maishiy detallar tasvirida ham aniqlikka rioya etiladi. Holbuki, bunday murakkab yo'ldan bormaslik, tasvirda umumiy ifodalarni keltirish bilan kifoyalanish mumkin edi. Chunki salgina oldin otga chiltonlar duosi bilan ilohiy sifat berilganligi aytilgandi. Doston ijodkorlarining badiiy dahosi ularni bu oson yo'ldan yurishga qo'yamaydi va shu bois asrlar osha yashab qoladigan, minglab yillardan keyin ham odamlarga ta'sir o'tkaza oladigan asar yuzaga kelgan. Asarda go'yo gap eng oddiy ot haqida borayotganday. Yetti yil mobaynida yorini intizorlik bilan kutgan Barchinning iztiroblari, ruhiyatida kechayotgan jarayonlar dostonda yuksak san'atkorlik bilan aks ettirilgan. "Alpomish" umrining boqiyiligini ta'minlagan omillardan asosiysi shundan iboratki, unda har bir personaj tabiatini aks ettirishda o'shanga eng muvofiq tasvir yo'sini topilgan. Shuning uchun ham Barchinning mulohazalari, iltijolari Qaldirg'ochnikidan farq qiladi. Dostonda ana shu o'zgachalik hamisha saqlab qolishga erishilganki, dunyo folklorida bu kabi hodisa siyrak uchraydi. "Qultoy"ning favqulodda jasoratini o'g'li Yodgordan eshitgan Barchinoy qulga emas, chinakam bek va alpga xos alomatni Farmonqul bakovulning xotiniga nisbatan yana-da yaqqolroq ko'radi:

Qultoy bobong o'z kunini ko'rolmas,
Qultoy bobong senga ilik berolmas
Qultoy bo'lib, bolam, otang kelgandi
Mung'ayganda ahvolingni ko'rgandi
Qultoy bo'lib to'yxonada yurgandi
Ko'rib senga mehribonlik qilgandi...

Shunday qilib, Barchinoy hali Alpomishning o'zini emas, otning quyrug'ini ko'rib, birgina hatti-harakati haqida eshitib, aql-donish timsoliga munosib oqila ayol sifatida o'zgalarning aqli yetmagan tegishli mantiqiy xulosalar chiqara oladi. Milliy ma'naviyatimiz rivojida muhim o'rin tutgan "Alpomish" dostonida qadim xalqimizning ishonch-e'tiqodlari, qadriyatlar va milliy ruhi to'la ma'noda aks etgan. Bu dostonni o'qib o'rganish, qadriyatlarimizni asrab-avaylash bilan birga xalqimiz ruhiyatiga singib ketgan sevgiga sodiqlik, ota-onaga hurmat, do'stga birodarlik tuyg'ularini shakllantiradi.

Xulosa. Xalqimiz milliy istiqlolni qo'lga kiritganidan keying dastlabki kunlardan oq ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy qadriyatlar silsilasini o'rganish va uning qadimiy an'alarini qayta tiklashga bo'lgan ehtiyoj har qachongidan ko'ra ham ortdi. Folklor merosini targ'ib va tadqiq etish ham ana shu ezgu ishlarning ajralmas qismi hisoblanadi. O'zbekiston istiqlolining ma'naviy asoslarini mustahkamlash va xalqimizning oydin kelajagiga zamin hozirlashdek ulug'vor maqsadlar yo'lida bajarilayotgan ulug'vor ishlarda ma'naviy qadriyatlarni o'rganishning ahamiyati juda kattadir. Mamlakatimizda olib borilayotgan yangilanish va o'zgarishlar adabiyot va san'at ahli oldiga bir qator muhim talab va vazifalar qo'ymoqda. Zero, ma'naviyat borasida olib borilayotgan ezgu ishlarning yechimi bevosita zamondoshlarimizning ma'naviy olamini tubdan yangilash, boyitish va ularni komil insonlar qilib tarbiyalashdek dolzarb masalalar bilan chambarchas bog'langandir.

Folklor asarlarida o'z ifodasini topgan milliy qadriyatlar yosh avlodni har tomonlama kuchli, ma'naviy yetuk va barkamol qilib tarbiyalashning muhim omillaridan biridir. Zero, xalq og'zaki ijodi ma'naviy taraqqiyotga doimo quvvat berib kelgan. Qadimiy epik an'analarni o'zida mujassam etgan dostonlar xalqimizning mifologik tasavvurlari, e'tiqodiy qarashlari, turmush tarzi va ma'naviyatini o'zida mujassamlashtirganligi ushuni yosh avlodga kuchli badiiy-estetik ta'sir ko'rsatish imkoniga ega. Biz yashayotgan zamin qadim-qadimdan madaniyat va ziyo maskani bo'lib, xalqimiz boy madaniy merosiga, yuksak qadriyatlariga ega xalqdir. Buyuk bobomiz Amir Temur, jahonga mashhur mutafakkirlarimiz Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Al-Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahovuddin Naqshband, Ahmad al-Farg'oni, Muhammad Tarag'ay Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Pahlavon Mahmud va yurtimizda yashab ijod etgan boshqa ko'plab siymolar jahon fani, madaniyati va sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shganlar. Shu sababli mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'z nutqlarida doimo xalqimiz boy madaniy merosini izchillik bilan o'rganishga, ulardan mustaqillik ma'naviyatini shakllantirish va rivojlantirishda foydalanishga da'vat etib kelmoqdalar.

Ajdodlarimiz qoldirgan madaniy meroslarda shunday fikrlar borki, ular bugungi kunda ham taraqqiyotimizning o'ziga xos yo'lini belgilashda o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Xalqimiz madaniyatini, milliy istiqlol mafkurasini yaratish va uni rivojlantirishda madaniy merosimiz, undagi ilm-fan, ijtimoiy-siyosiy, ta'lim-tarbiyaga oid fikrlarni o'zlashtirish va amalga tatbiq qilish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alpomish (O'zbek xalq qahramonlik dostoni). – Toshkent: Sharq, – 2010- yil. 197-bet.
2. Alpomish. Aytuvchi: Fozil Yo'ldosh o'g'li. Nashrga tayyorlovchilar: Zarifov H., Mirzayev T. – Toshkent: Fan, 1999. 81-bet.
3. Sarimsoqov B. "Alpomish" klassik epos namunasi. // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. 4-son, 1999-yil. 3-9-betlar.
4. Saidov M. O'zbek xalq dostonchiligida badiiy mahorat masalalari. Toshkent: Fan, 1969. 199-bet.
5. Hamid Olimjon. Asarlar, O'n jildlik // H.Zaripov. O'zbek xalq qahramonlik eposi. – Toshkent: Fan, 1947-yil. 123-bet.
6. Hamid Olimjon. Mukammal asarlar to'plami. O'n jildlik. Toshkent: Fan, 1981-yil. 112-bet.

Muallif:

To'ychiyeva Zulayho Hamraqulovna - Guliston davlat universiteti tadqiqotchisi.